

Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization
timad
Cilt / Volume: 17 - Sayı / Issue: 33 - Yıl / Year: 2022
Şubat / February

ISSN: 1306-4223

M. Faruk Toprak'ın Kaleminden Sıradışı Bir Emevî Valisi Haccâc

An Extraordinary Umayyad Governor Hajjaj Penned by M. Faruk Toprak

Zühal KAZAR

Arş. Grv, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Research Assistant, Ankara University, Faculty of Languages and History-Geography,
Department of Eastern Languages and Literatures, Department of Arabic Language and
Literature
zkazar@ankara.edu.tr

orcid.org/0000-0002-9396-4735

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Değerlendirme / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 01.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 20.12.2021

Cilt / Volume: 17, Sayı / Issue: 33, Sayfa / Pages:189-201

Atıf / Cite as: Kazar, Z. (2022). M. Faruk Toprak'ın Kaleminden Sıradışı bir Emevî Valisi Haccâc [*An Extraordinary Umayyad Governor Hajjaj Penned by M. Faruk Toprak*], *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization*, 17/33: 189-201.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./ This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

M. Faruk Toprak'ın Kaleminden Sıradışı Bir Emevî Valisi Haccâc¹

An Extraordinary Umayyad Governor Hajjaj Penned By M. Faruk Toprak

Hem devlet adamı hem de edebî kişiliğiyle öne çıkan şahısların dünya tarihinde siyasî ve edebî yönden iz bıraktıkları bir gerçektir. Emeviler Döneminde yaşayan ve bu devletin en önemli valilerinden biri olarak tarihe geçen Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfi, bir yönetici olarak aldığı sert kararlarla bilinen tarihi bir şahsiyettir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda genel olarak Haccâc b. Yûsuf'un yönetici kimliği üzerinde durularak, İslam Tarihinin siyasi anlamda en karışık dönemlerinden biri olarak kabul edilen Emeviler zamanındaki iç isyanları bastırmadaki başarıları vurgulanmıştır. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. M. Faruk Toprak'ın 2021 yılında Grafiker Yayınlarından çıkan "Sıradışı Bir Emevî Valisi Haccâc" isimli eseri yayınlanana kadar Haccâc'ı edebî açıdan inceleyen bir çalışma yapılmamıştır. Bu eser ise Haccâc'ı yönetici olarak bilinen özelliklerinin dışında bir şair, hâtip ve her şeyin ötesinde bir birey olarak bilinmeyen birçok yönüyle ele alan kapsamlı bir çalışma olması açısından dikkat çekmektedir. Prof. Dr. M. Faruk Toprak eserin **önsözünde** kitabın konusu, yazılış amacı ve yazılış sırasında kullandığı yöntemleri ve kaynakları açıklayarak, kitapta yer alan bölümlerin başlıkları ve içerikleri hakkında okuyucuya kısa/özet bilgi sunmaktadır. Ayrıca kitabın ana konusunu oluşturan el-Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi hakkında ülkemizde yapılan çalışmaları zikrederek, birçok çalışma olmasıyla birlikte Haccâc'ın edebî yönünü ön plana çıkarmayı hedefleyen bu çalışmaya dikkat çekmektedir. Devam ederek, farklı türde birçok Arapça kaynaktan hakkında çok fazla bilgi bulunan Haccâc'ın edebî kişiliğini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmanın Arap Dili ve Edebiyatı ile Mütercim-Tercümanlık alanında çalışan araştırmacıların da istifade edeceği bir başucu kitabı olmasının hedeflediğini ifade etmektedir. Bu kapsamda Haccâc'ın hayatı, siyasî ve askerî kişiliği gibi hususların dışında edebî kişiliği ilk döneme ait eserler ile belgelerden istifade edilerek bir araya getirilmiştir. Beş temel bölümden oluşan eserin son kısmına eklenen Lügatçe başlıklı kısımda ise kitap içerisinde kullanılan kısaltmalar ile Arapça ve Arapça olmayan yabancı isimlerin, şehirlerin yazılışları hakkında bilgi verilmektedir.

Araplar VII. yy'ın ilk yarısından itibaren büyük bir güç ve devlet olarak dünya/tarih sahnesine çıkmaya başlamış, yeni fetihlerle ülkelerinin sınırlarını genişletmişlerdir. İmparatorluk olma yolunda emin adımlarla ilerlemesini sürdüren Müslüman Arap toplumu içeride de siyasî karışıklıklarla meşgul olmuşlardır. Yazar **giriş** kısmında İslâmın ilk dönemlerinden özellikle de Dört Halife Döneminden başlayarak Arap siyasî tarihinin önemli kırılma noktalarına

¹ **Kitabın Künyesi:** Toprak, M. F. (2021). Sıradışı Bir Emevi Valisi Haccac, Grafiker Yayınları, Ankara, 404 s.

dikkat çekmektedir. İslam Tarihinin ilk dönemlerinde görülen ve büyük kargaşaya sebep olan üçüncü Halife Hz. Osman b. Affân'ın şehit edilmesi, Cemal Vak'ası ve dördüncü halife Ali b. Ebî Talib döneminde yaşanan Siffin Savaşı ile akabinde gerçekleşen Arap-Müslüman toplumunda düşünce ve inanç bakımından ilk ciddi ayrışmalara neden olan Hakem Olayı başta olmak üzere önemli hadiseler bu kısımda özet bir şekilde zikredilmektedir.

Yazar bu dönem görülen iç siyasî kargaşaları anlatırken ilk döneme ait eserlerden yararlanarak açıklamaya çalışmaktadır. Mesela İslam tarihinde Hariciler olarak bilinen ve ilk dönemlerde yaşanan siyasî kargaşa döneminde ortaya çıkan bu grup, eski kaynaklarda yer alan bilgiler sunularak haklarında bilgi verilmektedir. Dört Halife döneminden sonra kurulan Emevi Devleti'nin genel tarihini sunmak yerine yazar Arap - İslam devlet/toplum geleneğine sundukları yenilikleri sıralayarak okuyucunun dikkatini bu dönemde görülen farklılıklara çekmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda devlet yönetiminde Muaviye zamanında ilk kurumsallaşmanın örnekleri belirtilerek, devlet kademelerinde kurulan yeni birimler ve bu birimlerde görevlendirilen kişilerin unvanları Türkçe açıklamaları ve Arapça terminolojisiyle (ilk güvenlik görevlisi şurta, kapıcı/mabeynci/bevvâb gibi) birlikte sunulmaktadır. Modern anlamda bir devlet olmanın ilk temellerinin atıldığı Emevi Halifeliğinden sonra kurulan Abbâsiler Döneminde bu kurumsal yapı geliştirilerek sürdürülmüştür. Kitabın konusunu oluşturan ve Emevi döneminin önemli valileri arasında yer alan Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî hakkında bilgi vermeden önce Emevi dönemine kadarki Arap İslam tarihi hakkında özet bilgi sunan yazar, Haccâc'ı okuyucuyla tanıştırmadan önce Haccâc'ın doğduğu, yetiştiği ve yaşadığı dönemin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel atmosferi hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir. Emeviler dönemiyle birlikte ülke sınırlarının genişlemesi yönetimde bazı sıkıntılara yol açmış, bunu önlemek amacıyla merkezden atanan valiler aracılığıyla devlet yönetiminde düzen sağlanması amaçlanmıştır. Yazar devlet yönetiminde valilerin üstlendiği kritik role dikkat çekerek Emevi Valilerinden Haccâc'ın hayatı ve idareciliğinin anlatıldığı ilk bölüme geçiş yapmaktadır.

Yazar sadece Haccâc'ın yaşadığı dönemin siyasi tarihi hakkında bilgi sunmaz; bu dönemdeki kültürel ve edebî faaliyetlere de dikkat çekmektedir. Okuyucunun görsel hafızasını tazelemek amacıyla günümüzde birçok farklı devletin sınırları içerisinde kalan bu coğrafyaya ait mimari eserler hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümün son kısmında ise yazar bu döneme ait bilimsel çalışmaları sunarak burada yürütülen tercüme, dil ve gramer faaliyetleri hakkında özet bilgi aktarmaktadır. İslam'dan önceki dönemlerde de önemli bir yere sahip olan şiirin bu dönemde gelişerek, zenginleştiği ve dönemin siyasî, dinî görüşleri çerçevesinde Arap Şiirinin de yeni bir içerik ve üslup kazandığına dikkat çekmektedir. Şiir alanındaki çalışmaların sarayın etrafında gelişen ve saraya muhalif olan iki ayrı grup etrafında şekillendiğini belirten yazar, iki türde öne çıkan şairlerin isimleri (el-Ferazdak, el-Ahtal ve Cerir b. 'Atiyye gibi)

ile en önemli eserlerini kısaca belirtmektedir. Ayrıca, siyasi çekişmelerin ve çatışmaların dışında kalan, günlük hayatı anlatan ve platonik aşkı temsil eden Uzri Gazel şairleri ile bunların en önemli temsilcilerinin (Cemil Buseyne gibi) isimlerine de yer vermektedir. Nesir alanındaki çalışmalardan bahseden yazar, şiirden daha geç dönemlerde gelişme gösteren nesir türünde çok ciddi eserlerin olmamasını nedenleriyle birlikte açıklamaktadır. Nazım türünün yani şiirin Araplar için nesirden daha öncelikli olduğunu belirterek, manzum eserlerin mensur eserlere göre daha fazla olduğunu; nesir türündeki örneklerin ise daha çok resmi yazışmalar ile bunların altına not düşülerek oluşturulan tevkiat şeklinde geliştiğini ifade etmektedir. Bu dönemde nesir türünde kabul edilebilecek eserlerin ise bir sonraki dönemde yani Abbâsiler Döneminde hutbeler, halk hikayeleri olarak derlendiğini ifade etmektedir.

Eserin **birinci bölümünde** Haccâc'ın hayatı ve idareciliği alt başlıklar halinde ele alınmaktadır. Haccâc b. Yusuf'un tam künyesini vererek, isminin kelime anlamını ilk kaynaklara müracaat ederek açıklamaktadır. Emevi Halifelerinden ve en önemli yöneticilerinden Halife Abdülmelik döneminde babası ve kardeşinin önemli görevlere getirildiğinden bahsederek, ailesi hakkında bilgi sunmaktadır. Haccâc'ın hayatı boyunca kişiliği üzerinde etkisi olduğu düşünülen fizyolojik özelliklerini açıklayarak kan dökücü özelliğiyle ilgili Haccâc'ın doğduğu sırada yaşadığı sağlık sorunlarının tedavisinde kullanılan yöntem hakkındaki bir hikâyeyi okuyucunun dikkatine sunmaktadır. Bu durumun daha sonra Haccâc'ın kan dökmesiyle ilişkilendirildiğini ve *"bizzat kendisinin en büyük zevkinin kan dökme ve başkasının kalkışamadığı işler yapmak"* olduğunu ifade ederek bu görüşü desteklemektedir. Yazar ayrıca belagat sahibi, fasih konuşan ve Kuran'ı ezberleyen Haccâc'ın öne çıkan temel özelliklerine dikkat çekmektedir.

Bu bölümde alt başlıklar halinde Haccâc hakkında ayrıntılı bilgiler aktarılır. **İlk askeri görevleri** başlığı altında Haccâc'ın Emevi ordusu içerisinde nasıl yükseldiği belirtilerek, kan dökme özelliğinin erken aşamalarda herkes tarafından fark edildiği belirtilir. Abdullah b. Ez-Zubeyr ile Haccâc arasında gerçekleşen ve altı ay on yedi gün süren savaşın anlatıldığı **Mekke'ye Saldırı ve İbnu'z-Zubeyr'in Öldürülmesi** başlığı altında Mekke halkının Haccâc'dan eman istemesi ve Abdullah'ın askerlerinin onu yalnız bırakmasıyla, Abdullah'ın Haccâc karşısında mağlup edilmesi anlatılır. Valilik döneminin anlatıldığı kısımda ise ilk görev aldığı yer olan Tebâle ve sonraki görev yerleri olan Hicaz ve Irak valilik dönemleri sırayla verilerek, bu dönemde gerçekleşen önemli olaylar zikredilir. (أهون من أهل تبالة على الحجاج) *"Haccâc için Tebâle halkından daha değersiz"*; Haccâc'ın burada valilik yapmayı istemediği darb-ı mesel haline gelen bu söz verilerek tekrar belirtilir. Yazar böylelikle Arap Edebiyatının nesir türündeki önemli ve güvenilir türlerinden mesellerin önemine tekrar dikkat çekerek, mesellerin önemli şahsiyetlerle özdeşleştiği hususunu vurgulamaktadır. Vefat edinceye kadar Halife Abdülmelik ve oğlu el-Velid dönemlerinde yirmi yıl görev yaptığı Irak dönemindeki olaylara daha geniş bir

yer verilmiştir. Irak bölgesi Kufe ve Basra şehirlerini içine alan, Hariciler olarak adlandırılan Emevi yönetimine muhalefet eden bir grubun merkezi haline gelmiştir. Emevi yönetimine karşı bu bölgeden yürütülen isyanların bastırılması ve kontrol altına alınması bakımından Haccâc'ın buradaki valiliği önem taşımaktadır. Yazar buradaki olayları aktarırken et-Taberî ve el-Mesudî gibi birçok önemli kaynaktan geçen ifadelerle yer vermektedir. Bu dönemde yaşamış önemli kişilerin Haccâc hakkında verdiği bilgiler Haccâc'ın kendi ifadeleriyle desteklenerek titiz bir şekilde sunulmaktadır. Bu kaynaklarda geçen Arapça diyaloglar Türkçe tercümeleriyle birlikte aktarılarak, Arap dili alanında çalışma yapan araştırmacılara güzel bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca Arapça-Türkçe metinlerin birlikte sunulması okuyucunun karşılaştırmalı bir şekilde metinleri incelemesine imkân tanımaktadır. Olay örgüsü kurulurken Haccâc'ın bizzat dönemin halifelerine yazdığı resmi mektuplara da yer verilerek, olaylar tarihi belgelerle desteklenerek anlatılmaktadır. **Şebib b. Yezid Meselesi** başlığı altında Haccâc'ın karşılaştığı bir Haricî isyanı, taraflar arasında gerçekleştirilen yazışmalar çerçevesinde açıklanmıştır. Yazarın nesir türünde örneklerine yer verdiği metinler klasik Arap Nesrinin en güzel, veciz ve belîğ örnekleri arasında kabul edilir ve bu dönem edebî nesri hakkında bizleri de aydınlatarak o dönem tarihiyle birlikte edebî kültürüne ilişkin de bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Bu kapsamda bu ve diğer bölümlerde sunulan yazışmalar, amacı ve içeriği ne olursa olsun sadece emir, talimat içeren, basit bir haberleşme aracı niteliği taşımamaktadır. Haccâc tarafından Sicistan, Bust ve Rehac bölgelerine tayin edilen Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as bir süre sonra Haccâc'a karşı gelerek isyan çıkarmıştır. **İbnu'l-Es'as Meselesi** başlığı altında 'Adiy b. Rebî'a, el-A'sâ, et-Tufeyl b. 'Âmir b. Vâsile gibi şairlerin şiirlerinden örnekler getirilerek edebî bir dille ikisi arasında yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Tarihî olayların aktarılmasında şiir türünün kullanılması şiirin sadece edebiyatçılar için değil tarih, kültür gibi alanlarda çalışan araştırmacılar için de önemli bir kaynak oluşturduğunu ispatlamaktadır. Şiirin sadece edebî değere sahip olmadığını; aksine tarihsel, siyasal ve kültürel bir değere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Yazarın burada Haccâc'ın Abdurrahman hakkındaki kişisel görüşlerinin yanı sıra Haccâc'ın halifeyle ve düşmanlarıyla gerçekleştirdiği yazışmalara da yer vermesi hikâyeyi okuyucusu için zenginleştirmiştir. Klasik bir dille kaleme alınan bu resmi yazışmaların metinleri Arapça ve Türkçe çevirileriyle birlikte sunulurken okuyucular için bir dil zenginliği oluşturmaktadır. *لما بعد* gibi klasik Arap nesrinde yaygın olarak kullanılan bazı kalıpsal ifadeler de vurgulanarak açıklanmaktadır. Yazar bu ifadeyi "imdi" şeklinde çevirerek Arapça-Türkçe çeviri alanına güzel, farklı ve değerli bir katkı sağlamıştır. Burada sunulan metinler Klasik Arap Nesrinin genel özelliklerinin ve zenginliklerinin anlaşılması açısından ayrıca çok değerlidir. Okuyucu olarak bizler yazarın Arap Diline hakimiyetini ve Türkçeye aktarılırken dilin özelliklerine üstünlüğünü net bir şekilde görebiliriz. Akıcı bir şekilde Türkçenin yapısına ve kullanımına uygun bir tarzda yapılan çevirilerin Arapça metinlerini müteakiben sunulması okuma kolaylığı sağlamaktadır. Çeviriler konusunda yazarın titizlikle hareket

ettiği görülmektedir. Ayrıca olaylar anlatılırken tarafların görüşlerine özenle yer verilmektedir. Mesela Haccâc'ın Halife Abdülmelik'e yazdığı mektubu okuduktan sonra okuyucu Abdülmelik'in bu mektuptan sonra nasıl bir ruh haline büründüğünü, hissettiklerini ve düşündüklerini öğrenebilme fırsatı yakalamaktadır. Bu durum kitabın genelinde olayların aktarılması sırasında kullanılan bir yöntemdir. Yazar tarafsız, bilimsel bir yöntem benimseyerek; olayları farklı kişilerin tanıklıklarıyla destekleyerek anlatmaya çalışmıştır. Her olay hakkında Arap Şiirinden güzel bir örnek sunulmuş ve anlatım zenginleştirilmiştir. Kitapta örnekleri sunulan şiirlerin Türkçe tercümelerinin altına dipnotlar düşülerek çeviride izlenen yöntem, tercih edilen kelimeler ve bu kelimelerin neden tercih edildiği gibi hususlar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Örneğin beyitlerde geçen *Kahtân* kelimesinin açıklanması amacıyla düşülen dipnotta yazar bu hususta okuyucuyu aydınlatır. Yazarın hikâyeleştirerek büyük bir ustalıklarla ele aldığı olaylar okuyucunun zihninde canlanır. Haccâc ve Halife Abdülmelik arasında geçen diyaloga okuyucu da dahil olur; canlı bir tanık olarak metnin içerisinde yer alan okuyucu Haccâc'la birlikte hareket ettiğini hissedebilir. Başka bir yerde Haccâc'ın bir topluluğa verdiği hutbenin metnini okurken okuyucu olarak bizler de kendimizi hutbeyi dinleyenler arasında rahatlıkla bulabiliriz. Arapça bilmeyen okuyucular için özellikle Türkçe çevirileriyle Arapça metinlerin sunulması güzel bir imkândır. Orijinal Arapça metinlerin dilimize akıcı, anlaşılır, sade ve edebî niteliğini kaybetmeden edebî bir dille çevrilmesi Türkçe için zengin bir hazine oluşturur. Bu zenginlik sadece nesir türündeki metinlerin çevirisinde değil, Arap Edebiyatının en önemli edebî türü olan şiirlerin şiirsel üsluplarını kaybetmeden, akıcı bir şekilde yapılan çevirilerinde de görülmektedir. Yazar, okuyucu tarafından kapalı, anlaşılacak ifadeleri dipnotlarla açıklamaya, detaylandırmaya büyük bir özen göstermiştir. Ana bir hikâye etrafında anlatılan yan hikâyeler olay örgüsünü ve hikâyeyi zenginleştiren bir diğer unsurdur. Bu durum da bizlere yazarın alt başlık içerisinde sunulan hikâyelerin olay örgüsünü oluşturmak amacıyla ayrıntılı bir araştırma ve okuma yaptığını göstermektedir. Haccâc'ın lehine ve aleyhine sunulan bütün görüşlere yer verilerek, değerlendirmenin okuyucuların takdirine bırakılmasıyla yazarın tarafsız dili açık olarak görülmektedir. Eleştirel bir bakış açısıyla sunulması, okuyucunun Haccâc üzerinde düşünmesine neden olur; iyi bir yönetici olmak için Haccâc'ın bazı kararları, özellikle kan dökmeye yönelik eylemleri veya kan dökücü özelliği göz ardı edilebilir mi? Haccâc'ın zalimliği mi onu iyi bir yönetici yapmıştır yoksa yaşadığı dönemde görülen ciddi çatışmalar, anlaşmazlıklar mı onu böyle bir yöneticiye dönüştürmüş şeklinde sorular aklı gelmektedir. Bu durum yazarın Haccâc'ı iyi-kötü tüm özellikleriyle birlikte okuyucuya sunmaya çalıştığı ve okuyucunun Haccâc hakkında bir karara varması gerekiyorsa bu kararı okuyucuya bırakmayı tercih ettiği olarak değerlendirilmektedir. Burada anlatılan savaşın Siffin Savaşı sonrasında yaşanmış en kanlı savaşlardan biri olduğunu ve zamanla darb-ı mesel haline geldiğini ifade eden yazar, bunu Belâzurî'nin ve Taberî'nin eserleri gibi önemli Arapça temel kaynaklardan

örnekler sunarak ifade etmektedir. **Haccâc'ın Esirleri ve Suçluları Sorgulayıp Cezalandırması** başlıklı kısımda ise Klasik Arap Nesrinin ilk türleri arasında yer alan Darb-ı Meseller'in, seci ve teşbih gibi edebi sanatların kullanıldığı güzel örnekler sunulmaktadır. Ayrıca Haccâc'ın kendi ifadelerinden örneklere de yer verilerek belagat ve fesahat sahibi olduğu okuyucunun dikkatine getirilmektedir. Eyyûb b. el-Kiriyye'nin Haccâc'dan af dileği kısımda yer alan "Oğlak akşam sizi yemeden siz öğlen vakti onu yiyin!" (Toprak, 2021, s:83) cümle örneğinde görüleceği gibi zengin örneklere yer verilmiştir. Ayrıca kitapta Arap Edebiyatında isimlerini çok sık duymadığımız dönemin önemli şairlerine dair bilgilere de ulaşma imkânı elde ederiz. Yazar A'sâ Hemdân'ın Haccâc'ın huzurunda nazmettiği şiirinden önemli bir bölümü Arapça-Türkçe tercümesiyle birlikte okuyucuya sunmaktadır. Şiirde geçen yabancı terimleri dipnotlar düşerek açıklayan yazar, Haccâc hakkındaki görüşleri bir kez daha tarafsız bir şekilde vermektedir. Olayların akışına uygun düşen şiir örneklerini başarılı bir şekilde sunan yazar okuyucunun dikkatini canlı tutmak amacıyla diyaloglar halinde ifade örneklerine de yer vermektedir. **Haccâc'ın Haricilerle Olan Münazaraları** başlığında ise Haccâc'ın yirmi yıllık valiliğinin önemli bir kısmının haricilerle mücadeleyle geçtiğini belirten yazar, bu mücadelenin içeriği ve yöntemi hakkında detaylı bilgi aktarır. Haccâc ve Haricilerin temsilcileri arasında geçen diyalogların örneklerinin sunulduğu bu bölümde yazar Hz. Musa hakkındaki bir hikâyeye de yer vererek içeriği zenginleştirmiştir. Kitap içerisinde farklı bölümlerde sunulan diyalog örnekleri sade, yalın, açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmakta ve okuyucu için okuma kolaylığı sağlamaktadır. Ayrıca diyaloglarla beraber şiir örneklerine de yer veren yazar, kitaba aldığı şiirin Türkçesini vermekle yetinmemekte; ayrıca şiirde kullanılan sanatları da açıklamaktadır. Örneğin Haccâc'ın bir Haricî ile arasında geçen konuşmada Haccâc'ın "Kur'ân'ı bir araya getirdin mi?" şeklindeki sorusunda Haccâc'ın *ceme'a* fiilini kullandığını belirterek; bu fiilin "toplamak, bir araya getirmek" gibi yaygın bilinen anlamlarının dışında "ezberlemek, idrak etmek, kavramak" anlamlarını da içerdiğini kaydetmektedir. Bu kullanımın tevriye sanatını ifade eden bir yaklaşım olduğuna dikkat çekerek, okuyucuya hikâyeye örgüsü içerisinde edebi sanatlar hakkında da bilgi sunulmaktadır. Kur'ân'dan yapılan iktibaslar da yerinde, konuyu destekleyen bir şekilde sıklıkla kullanılmıştır. Yazar yine burada Katarî b. el-Fucâ'e'nin şiirinden bir alıntıya yer vererek, bu dönemde yaşamış ve ismini sık duymadığımız başka bir şaire dikkat çeker. Ayrıca şiirlerde geçen kısaltılmış isimler dipnotlar içerisinde açık bir şekilde, tam şekliyle birlikte sunulmaktadır. **Haccâc Döneminde Meydana Gelen Bazı Olaylar** başlıklı kısımda ise yazar hicrî/miladî başlıklar altında bu dönemde gerçekleşen bazı olaylara özet bir şekilde yer verir. Olaylar sunulurken Ferazdak, Cerîr gibi dönemin önemli şairlerinin şiirlerinden örnekler Türkçe çevirileriyle birlikte sunulur; şiirlerde geçen *mehriyye*, *meşrefi* gibi terimler dipnotlar düşülerek açıklanmaktadır. Yazar kitabın önsözünde de belirttiği şekilde tekrara kaçmamak amacıyla Arap şiir geleneğinin belirgin bir özelliği olan ve tüm şiirlerde kullanılan geçmişin hatıralarının anılarak yad edildiği

nesib kısımlarına yer vermemiştir. **Haccâc'ın Belli Başlı İcraatları** başlığı altında ise Haccâc döneminde sınır boylarında görevlerini ihmal edenlere verilen cezalar, gece sokağa çıkma yasağı getirilmesi, haraç miktarlarında yapılan değişiklikler, (daha önce Farsça yazıldığı belirtilen) haraç defterlerinin Arapçaya çevrilmesi İbnu'l-Eş'as'ın safında yer alanların büyük bir kısmını oluşturan fakih ve mevâliden birçok kişinin kırsal alana dağıtılması (Nabatilerle yaşamaya zorlandıkları belirtilen) ve bunlardan boşalan yerlere de Arapların yerleştirilmesi, ilk kez ziftlenmiş tahtaları çivilerle birbirine tutturulmuş gemilerin yürütülmesi, ilk İslam parasının basımında Haccâc'ın üstlendiği rol gibi bazı faaliyetleri şiirden, nesirden örnekler sunularak ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Yazar okuyucunun kafasında soru oluşturabilecek her unsuru titiz bir şekilde açıklamaktadır. Haccâc'ın 84/703-704 yılında Vâsıt şehrini inşa etmeye başlaması anlatılırken yazar, Vâsıt kelimesinin "orta yer" anlamına geldiğini belirterek; Basra ve Kûfe şehirleri arasında yer almasından dolayı bu isimle adlandırıldığını açıklamaktadır. Bu kısımda Haccâc'ın hayatıyla birlikte o dönem tarihi, kültürü, ekonomisi, coğrafyası gibi birçok husus hakkında bilgi yer almaktadır. **Haccâc'ın Son Günleri'yle** başlıktan da anlaşılacağı üzere Haccâc'ın ölümüne yakın tarihlerdeki olaylar anlatılmaktadır. 95/714 yılında vefat eden Haccâc'ın ölümü hakkında yakın çevresindeki farklı kişilerden alıntılar yapılarak bilgi verilmektedir. Şiir ve diyaloglarla süslenerek anlatılan bu bölümde ayrıca Arap Edebiyatının nesir türünün en önemli örneklerinden birisini oluşturan hutbe türüne ait güzel örnekler görülmektedir. Haccâc'ın ölümü ve ölümünden sonraki ilk dönemin anlatıldığı bu kısımda ayrıca Haccâc'ı seven, sevmeyen, iyi ya da kötü değerlendiren halifelerden, yöneticilerden ve halktan olmak üzere farklı kesimden kişilerin görüşlerine yer verilmektedir. Haccâc'ın 33 yaşında atandığı Irak Valiliği görevinde yaklaşık yirmi yıl kaldığı ve 53 ya da 54 yaşında vefat ettiği bilgisi yer almaktadır.

Birinci bölümden farklı olarak **ikinci bölümde** yazar Haccâc'ı yönetici, idareci olarak değil birey olarak sunmaktadır. Haccâc'ın kişiliği, insanlarla olan ilişkileri yaşamından örnekler sunularak ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Yazar alt başlıklar altında ele aldığı Haccâc'ı farklı özellikleriyle okuyucuya tanıtmaya çalışmaktadır. **Kişilik ve Karakter Olarak Haccâc** başlığı altında yazar Haccâc'ın tanınmasının sadece valiliği, askerliği, savaşçılığı ve idareci yönü olmadığını belirterek, sonraki dönemlerde de kendisi hakkında söylenen olumlu-olumsuz sözler, şiirler ve yorumlardan örnekler sunarak farklı özelliklerine de dikkat çekmektedir. İbn Kesîr, Taberî gibi önemli müelliflerin eserlerinde geçen ifadelerden alıntılar yaparak Haccâc'ın karakteristik özelliklerini detaylandırmaktadır. En belirgin özelliğinin açık sözlülüğü ile yeri geldiğinde kendisini eleştirmekten kaçınmaması olduğu belirtilen Haccâc'ın kindarlığı, kıskançlığı gibi birçok özelliği hakkında el-Belâzuri, el-Câhiz, el-Kâli gibi önemli yazarların eserlerinde geçen hususlar etkili, yalın ve sade bir anlatımla Türkçeye aktarılmıştır. Haccâc hakkındaki değerlendirmelerin de yer aldığı bu bölümde ayrıca Haccâc'ın alıngan, dargın, tartışmayı seven özellikleri

de örnekler sunularak açıklanmıştır. Yazar, Haccâc'ın bizzat kendi ifadelerine de yer vererek, Haccâc'ın dilinden onu okuyucuya tanıtmaktadır. Okuyucu Haccâc'ın ağzından şiir dinliyormuş hissine kapılırken, Haccâc'ın edebî yönünü de keşfetmektedir. Yine burada sunulan örnekler vasıtasıyla Haccâc'ın öldürme, kan dökme ve cezalandırma konusunda daha öncesinde duyulmamış, görülmemiş yöntemleri olduğu öğrenilmektedir. Yazar tarafından başvuru kaynaklar Arap Tarihi açısından güvenilirliği genel anlamda kabul görmüş eserlerdir. Bir kaynakla sınırlı kalmayıp olayları farklı kaynaklardan alıntılar yaparak bilimsel bir yöntem çerçevesinde ele alan yazar, Haccâc hakkında günümüze kadar yanlış bilinen özellikleri de düzeltmeye çalışmaktadır. Okuyucu satırlar arasında ilerlerken Haccâc'ın yemek konusunda çok iştahlı olması gibi farklı, yeni ve daha önce kaynaklarda rastlanmadığı bilgilere ulaşmaktadır. **Açık Sözlülüğü-Dürüst İnsanları Takdir Etmesi** başlıklı kısımda ise açık sözlülüğü ve dürüstlüğü seven Haccâc'ın bu özelliğe sahip insanlara karşı daha hoş görüşle yaklaştığı belirtilerek, bu konuda Haccâc ile başkaları arasında geçen konuşmalar diyaloglar halinde sunulmaktadır. Bu bölümde ayrıca Haccâc, bazen üzen, bazen sinirlendiren, düşündürülen ama canlı bir şekilde tasvir edilmekte; sivri dili, soran, sorgulayan, lafını sakınmadan ifade eden, cesur bir adam olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır. **Emevilere Bağlılığı** başlığında ise her türlü davranışı ve sözüyle Emevilere bağlılığını ifade eden Haccâc'ın bu özelliği mektuplardan, diyaloglardan örneklerin sunulmasıyla açıklanmaktadır. Dört oğlu ve bir kızı olan Haccâc'ın erkek çocuklarına Emevi halifelerinin adlarını verdiği ifade edilerek, dönemin yöneticileriyle inişli-çıkışlı ilişkisi, yöneticilere olan sevgisi, saygısı ve onların Haccâc'a karşı tutumu örnekler çerçevesinde anlatılmaktadır. **İdareci Olarak Haccâc** üst başlığı altında yazar Haccâc'ın gündelik yaşamı, insanlarla ilişkileri, aşırılıkları, Ehl-i Beyt'e karşı tutumu, cömertliği, kadınlara bakış açısı ile Haccâc hakkında ifade edilen hususları alt başlıklar halinde aktarmaktadır. Haccâc'ın gündelik yaşamına dair ayrıntılar titiz bir şekilde kaynaklardan derlenen şiirden, nesirden örneklerle süslenerek detaylandırılmaktadır. Haccâc'ın sokak köpeklerine karşı tavrından dinî inançları hakkındaki görüşlerine kadar birçok hususa yer verilmektedir. Hz. Ali soyundan gelenleri sevmeyip her defasında eleştirdiği ifade edilen Haccâc'ın Hz. Osman'ı sevip takdir edenlere ihsan ve atıfta bulunduğunu ifade eden yazar, bu durumu tevkiât türünden birçok alıntıyla örneklendirmektedir. Dört eşi olan Haccâc'ın kadınlara bakış açısı da yine o döneme ait şiir ve nesirden alıntılarla ifade edilmekte; Halife Velîd ile Haccâc arasında geçen bir diyalog aktarılarak o dönem kadınların sahip olduğu güç tekrar vurgulanmaktadır. Bu bölümün son alt başlığı olan **Hakkında Söylenenler** kısmında ise yazar Haccâc hakkında farklı kaynaklarda geçen görüşlere yer vererek, Haccâc hakkında çalışan ya da çalışacak araştırmacılara hangi kaynaklara bakmaları gerektiği hususunda da yol göstermektedir. Haccâc'la aynı dönemde ya da ondan sonraki dönemlerde yaşayan yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerden örneklerle zengin bir anlatım sunulmaktadır. Okuyucu böylece Haccâc'ı farklı müelliflerin görüşleri

üzerinden de tanıma ve anlama imkânı elde etmektedir. Yazar, olumlu-olumsuz olduğuna bakmaksızın Haccâc hakkındaki görüşleri edebi bir dille okuyucusuna sunmaktadır.

Önceki bölümlerde de konusu açıldığında dile getirilen Haccâc'ın edebî ve ilmî yönü **üçüncü bölümde** alt başlıklar halinde detaylandırılarak toplu bir şekilde okuyucunun istifadesine sunulmaktadır. Ayrıca Haccâc'ın yaşadığı dönemi kapsayan Emevi Dönemine ait edebî ve ilmî faaliyetler hakkında kapsamlı ve değerli bilgiler sunulmaktadır. Haccâc'ın belagat ve fesahat sahibi olduğu, güzel ve etkili konuşmaya önem verdiğini belirten yazar, Yahyâ b. Ya'mer ile Haccâc arasında geçen bir diyalogu sunarak, Haccâc'ın güzel konuşmaya verdiği önemi örneklendirmektedir. Haccâc'ın konuşma hususundaki görüşlerinin kendi ifadeleriyle anlatıldığı bu kısımda Kur'ân'dan iktibaslar yaparak konuşmasını zenginleştirdiği ifade edilmektedir. **Haccac ve Şiir** başlığıyla yazar Haccâc'ın şiire aşinalığı, şiir sevgisi ve bu konudaki bilgisi hakkında örnekler sunmaktadır. Arap Yarımadası'nda doğan ve büyüyen Haccâc'ın şiire aşinalığı, şiir sevgisi ve bilgisi herkes tarafından tahmin edilmekle birlikte yazar burada Türkçe tercümeleriyle birlikte sunduğu şiirlerle Arapça bilen ve bilmeyen tüm okuyucuların Klasik Arap Şiiriyle tanışmasına öncülük etmektedir. Arapça metinlerdeki şiirsel ahenk Türkçe tercümelerinde de korunmuş, etkili, şiirsel bir üslupla Türkçeye başarılı bir şekilde aktarılmıştır. Haccâc'ın Arap edebiyat tarihinde Cahiliye Dönemi olarak bilinen ve edebi gelişmelerin ilk ortaya çıktığı dönemde yaşamış şairlerin şiirlerini de ezbere bildiği ve duruma göre bu şiirleri okumaktan çekinmediği belirtilerek örneklendirilmektedir. İslâm'ın gelmesiyle birlikte Cahiliye Dönemine ait adetler, gelenekler terk edilmiş, şiir de ikinci plana atılmıştır. Hz. Peygamber ve onu takip eden Dört Halife Döneminden sonra Emevilerin yönetime geçmesiyle birlikte cahiliye dönemi adetleri, özellikle bu dönemin en önemli edebî türü olan şiir tekrar canlandırılmaya çalışılmış ve yaygın bir şekilde birçok kesim tarafından kullanımı sürdürülmüştür. Şiirlerde geçen şair, kişi isimleri başta olmak üzere birçok husus dipnotlar düşülerek açıklanmıştır. Yazar Haccâc'ın hangi şiiri hangi olay üzerine okuduğunu açıklayarak bizlere Haccâc'ın zengin bir şiir hafızasına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca olay örgüsü içerisinde verilen şiirlerin tercümesinde seçilen lafızların genel bilinen anlamları verilerek çeviri de tercih edilen anlamın neden seçildiği ayrıca açıklanmaktadır. Burada ve kitabın genelinde sunulan şiir örnekleri, şiir alanında çalışacak araştırmacılar için çeviri anlamında kelime zenginliği ve çeşitliliği oluşturmaktadır. Mesela şiirde geçen *Rudeynî* kelimesinin Rudeyne adında bir kadın tarafından yapılan ve bu kadının adıyla anılan bir mızrak türü olduğunu belirtir. **Vecizeleri, Hikmetli Konuşmaları, Sohbetleri** başlığı altında ise Haccâc'ın vecize, hikmetli söz, öğüt ve ibret içeren birçok konuşmasının günümüze ulaştığı ifade edilerek, bu sözlerin, konuşmaların anlam ve söz sanatları açısından değerli olduğu vurgulanmaktadır. Yazar Haccâc'a ait birçok örnek sunarken mesela veciz sözlerin nerede ve neye istinaden söylenmiş olduğunu açıklamaktadır.

Haccâc'ın konuşmalarının bazen atasözü haline gelmiş söz ve ibarelerle söylendiğini belirten yazar, Haccâc'ın icraatlarından dolayı da atasözü haline gelmiş bazı ifadeler olduğunu kaydetmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus ise yazarın Haccâc'ın yaşadığı tarih aralığını göz önüne alarak Haccâc'a atfedilen bazı hikâyelerde gördüğü tutarsızlıkları zikretmesidir. Kitabın genelinde ve burada geçen yer, ülke adları dipnotlar düşülerek açıklanmaktadır. **Tevkîâtı** şeklinde bir alt başlık düşen yazar, Haccâc'ın kendisine gelen yazılara yaptığı tevkîatta bu türün en güzel, veciz örneklerini verdiğini belirtmekte ve bu anlamda gerek âmilleriyle, gerek yakın çevresindekilere cevaben yazdığı tevkîat örneklerine yer vermektedir. Kur'ân okutması, dini ilimlere hizmeti, çocukların eğitimi gibi hususlara verdiği önemi ise **İlme Hizmeti ve Katkısı-Alimlerle Münasebeti** başlığı altında ele alan yazar, Kur'ân metninin harekelenmesinde ve bazı lafızların imlasının belirlenmesinde Haccâc'ın belli bir katkısı olduğunu ifade etmektedir.

Haccâc hakkında söylenen şiirlerin türlerine göre alt başlıklar halinde sunulduğu **dördüncü bölümde** yazar öncelikle Araplar için şiirin önemini ifade etmektedir. Nesir türünün şiire göre daha geç bir dönemde gelişme gösterdiğini vurgulayan yazar, Araplara ait tarihsel, kültürel, edebi ve birçok alanda bilginin şiirler aracılığıyla günümüze ulaştığını ifade etmektedir. Yazar, Haccâc hakkında kendisinden çok sonraki dönemlerde yaşamış önemli edebiyatçılar tarafından söylenen şiirlerden, secili ve belagat dolu sözlerden örnekler sunmaktadır. Mevlana'nın Mesnevisi, Sadi Şirazi'nin manzum eseri Bostan başta olmak üzere birçok değerli eserden örnekler sunarak farklı kaynaklarda geçen şiir örneklerine yer vererek örneklendirmektedir. Yazar şiirlerin tercümelerinde lafzen değil manen çevirinin tercih edildiğini belirterek çeviri yöntemi hakkında da bilgi vermektedir. Şiirlerde geçen yabancı kelimelerin dipnotlar halinde açıklandığı bu bölümde Haccâc hakkında söylenen şiirler içeriklerine göre gruplar halinde detaylandırılmaktadır. Divanları günümüze kadar ulaşan ve asıl mesleği şairlik olan kişiler ile yakın dostları ve sevenleri tarafından söylenen kısa methiye türünde şiirler **Övgüler** başlığı altında örneklerle sunulmaktadır. el-Ferzadk, Cerîr, el-Ahtal, Haccâc'a övgü şiirleri yazan şairlerin başında gelmektedir. Bu şairlere ait birçok şiir Arapça asılları ve Türkçe çevirileriyle birlikte sunulmuştur. Yazar buraya aldığı örnek şiirleri tarz, yöntem olarak değerlendirerek, şiirlerin içeriği, üslubu ve şiirlerde kullanılan edebi sanatlar hakkında bilgi vermektedir. Telmih, ayetlerden mülhem, guluv örneklerinin bolca kullanıldığı belirtilen şiirlerde geçen yer, kabile isimleriyle anlaşılabilen kelimeleri açıklamıştır. Sadece şiirlerin çevirisiyle yetinmeyen yazar, Katır terbiyecisi, Deccal gibi kapalı kalan kelimeleri ve ifadeleri de araştırarak açıklamıştır. Ayrıca yazar, şiirlerde geçen ve kısaca bahsettiği olaylar hakkında ilave okumalar yapmak isteyen okuyucuları da yönlendiren bilgiler sunmaktadır. Yazar Haccâc için methiye türünde nazmedilen şiirlerin içerisinde itizari olarak adlandırılan ve özür dileme ya da bağışlanma amacıyla nazmedilen şiirlere de rastlandığını ifade ederek örnekler sunmaktadır.

Haccâc'ın ölümü üzere söylenen **ağıtlar** ise farklı bir başlık altında ele alınarak, Ferazdak gibi Haccâc'ı öven şairlerin ölümü üzerine ağıt türünde de şiirler nazmettiğini ifade etmektedir. Haccâc'ı seven kişiler olduğu kadar sevmeyen kişiler olduğunu da belirten yazar, sağlığında ve ölümünden sonra da Haccâc hakkında **yergi** türünde şiirler nazmeden şairler olduğuna dikkat çekmektedir. Haccâc'ı öven ve öldüğünde ağıt yakan Ferazdak gibi önemli şairlerin bazı şiirlerinde Haccâc'ı hicvettiğini de belirterek, bu duruma ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır. Haccâc'ı hicveden şairlerin başında A'sâ Hemdân'ın geldiğini belirten yazar, şairin şiirlerinden örneklere yer vererek, burada sunulan şiirlerin niçin ve hangi olay üzerine söylendiği açıklamaktadır.

Haccâc'ın hutbeleri, resmi yazışmaları ile mektuplaşmalarının anlatıldığı **beşinci bölümde** yazar alt başlıklar içerisinde belirtilen türlere ait örnekler vererek, güzel konuşma yeteneğine ve edebi bir zevke sahip olan Haccâc'ın çok sayıda hutbesi ile nasihat ve belagat dolu konuşmaları olduğunu belirtmektedir. **Haccâc'ın Hutbe ve Konuşmaları, Resmi Yazışmaları ve Mektupları başlığı altında** "En Tanınmış Hutbeleri" adıyla bir alt başlık atarak Haccâc'ın en çok bilinen hutbelerinden örnekler sunmaktadır. Arapça aslı ve Türkçe tercümesiyle birlikte verilen her bir hutbenin söylenme amacı ve hikâyesi anlatılmaktadır. Emevi Halifesi Abdülmelik'in vefatı üzerine söylediği hutbeyle ölüm-ahiret hakkında söylediği hutbe olmak üzere farklı içeriğe sahip birçok hutbe türüne yer verilmesi, okuyucular ve araştırmacılar için zengin bir çeşitlilik arz etmektedir. Yazar hutbeleri sadece içerik açısından değerlendirmekle yetinmeyerek dil, üslup, ifade gücü, insanları etkilemesi ve belagat açısından da değerlendirmiştir. Zengin içeriğe sahip, Kur'an'dan telmihler içeren hutbeler klasik Arap nesrinin en güzel örnekleri arasında yer almaktadır. **Resmi Yazışmaları-Mektuplaşmaları** alt başlığıyla ise yazar öncelikle yazışmaların öneminden bahsederek, devletlerarası yazışmaların ortaya çıkış nedenlerini sıralamaktadır. Bu türde kaleme alınan yazışmaların İslamî dönem Klasik Arap Nesrinin ilk örneklerini oluşturması ve veciz, beliğ bir üslupla yazılmış olması açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Resmî yazışmalarda kullanılan şiirlerden örnekleri sunan yazar, bu dönem tarihi hakkında da okuyucuyu bilgilendirmektedir. Yazar daha önceki bölümlerde kullandığı yöntemle bağlı kalarak, çevirisine yer verdiği metinlerde geçen ifadelerin tam tercümesiyle metne uygun düştüğünü değerlendirdiği ve tercümede kullandığı manayı vererek tercihi okuyucuya bırakmaktadır. Abdülmelik dışındaki kişilerle gerçekleştirdiği farklı türde yazışma örneklerinin de yer aldığı bu bölümde Haccâc'ın ölüm döşegindeyken yazdığı mesajlara yer verilerek bölüm sonlandırılmaktadır. **Lügatçe** başlıklı son kısımda ise yazar kitapta geçen Arapça kelimelerin anlamlarını alfabetik bir şekilde sunarak, okuyucunun kelimelere kolaylıkla ulaşmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak günümüze kadar Haccâc b. Yusuf hakkında birçok çalışma yapılmasına rağmen elimizdeki kitapla birlikte okuyucular Haccâc hakkında birçok yeni bilgiye ulaşma imkânı elde etmektedir. Her ana bölüm içerisinde alt

başlıklar sunularak Haccâc'ın kişiliği, karakteri ve ilk defa öğrendiğimiz birçok özelliğinin dile getirilmesi okuyucular açısından okuma kolaylığı sağlamaktadır. Yazar Prof. Dr. M. Faruk Toprak sıkmadan, merak uyandıran bir tarzla kaleme aldığı eserinin tamamında okuyucunun ilgisini, dikkatini canlı tutmayı başarmaktadır. Arapça metinlerle birlikte sunulan Türkçe çeviriler karşılaştırmalı bir şekilde metinleri inceleme fırsatı sunmaktadır. Olay örgüsü, hikâyenin anlatılış biçiminde seçilen dilin sadeliği metnin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu eser, Haccâc hakkında birçok kaynaktan geçen farklı bilgilere tek bir kaynaktan ulaşma imkânı da sağlamaktadır. Zengin bir edebiyat sofrasında sunulan bu lezzetli bilgileri tek lokmada yutan okuyucu, yuttuğu bu lezzetli lokmaların verdiği hazla Haccâc'ın daha öncesinde bilinmeyen özelliklerini keşfetmektedir. Sadece Haccâc hakkında değil aynı zamanda yaşadığı dönemin tarihi, kültürel, sosyal, siyasi ve edebi faaliyetleri hakkında da zengin bilgilerin yer aldığı eser çok geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeyi başaracaktır. Son olarak eserde temel kaynaklardan yararlanılması eserin bu alanda çalışacak araştırmacılar nezdindeki önemini daha da arttıracaktır.